

Художній світ Олесея Гончара у вимірах часу

Олександр Терентійович Гончар належить до того покоління письменників, які, пройшовши випробування на шляхах Великої Вітчизняної війни, прийшли в літературу прямо з окопів, щоб розповісти людству про її нелюдське обличчя й застерегти нащадків від подібних світових катастроф. Історія не знає такого стрімкого творчого злету, який випав на його долю. За словами Ю. Яновського, О. Гончар одразу став у ряди провідних письменників, не побувавши у «молодих». Масовий читач із першого прочитання визнав твори молодого письменника, оцінив їхню художню вартість і вже понад 60 років не розлучається з духовним потенціалом кожної його книги.

Художня творчість О. Гончара, як і його художній світ, – це явища своєрідні, самобутні й неповторні. Як художник широкого діапазону, О. Гончар із дивовижним умінням сягав глибин тем, за які брався, відчував пульс життя свого часу, турбувався проблемами наступних поколінь, чим і викликав прихильність читачів протягом десятиліть.

Своєчасність кожного твору письменника, починаючи від «Прапорonoсців» і закінчуючи книгами публіцистики чи статтями про збереження власної культури та духовності українцями 90-х років минулого століття, – це характерна особливість великого майстра української прози. А після появи книги «Фронтові поезії» це можна сказати й про його дар поета.

Які ж джерела живили письменника?

Як формувався його художній світ?

Чи справді таким легким і тріумфальним був його шлях у літературу та до вершин творчості?

Якщо на перше запитання можна дати відповідь словами самого письменника, то на інше відповідь пролягатиме через «болючі точки», які десятки років виникали на його творчому шляху ще задовго до появи роману «Собор».

Уже в 1940 році після опублікування оповідання «Пальма» О. Гончар потрапляє під пильне око тодішньої критики. У цьому оповіданні йшлося про знедолену та сплюндровану Україну, насильницьку колективізацію та голодомор 1932-1933 рр. і майбутні катастрофи. Це й викликало негативну реакцію. Таке ж ставлення було й до повісті «Стокозове поле» (1934 р.), а з виходом книг під загальною назвою «Прапорonoсці» випробування продовжували ускладнюватись.

Щоб пізнати художній світ О. Гончара, створений ним власною творчою уявою і втілений у художніх текстах, треба

проникнути в його внутрішні закономірності, зрозуміти й осмислити суть індивідуалізації та типізації характерів персонажів, заглибитися в естетичні виміри його творів. Адже секрет ориганальності автора залежить від його власного духовного зору, створених образів, мовної культури та мистецького хисту.

Отже, першим чистим джерелом його мови, моралі, естетичних смаків, яке живило творчу уяву майбутнього письменника, була щедра полтавська земля та рідня по матиному родоводу, яка прийняла хлопчика у свої обійми й навчила жити та творити за законами краси. Людяність, благородство сільських хліборобів, чудова природа, м'яка говірка були першоосновою його духовності. З уст бабусі він завжди чув лагідні й чарівні слова, слухав ліричні пісні та таємничі сюжети казок і легенд. Згадуючи із вдячністю свою бабусю, О. Гончар говорив, що без неї, мабуть, не став би письменником.

Доповнювали формування його художнього світу й людські пристрасті, пов'язані з колективізацією, голодомором та репресіями 20-30-х років, що вирували в суспільстві. Усе те спостерігав та осмислював юнак, щоб потім розповісти в повістях «Стокозове поле» та «Далекі вогнища», романі «Твоя зоря».

Як письменник широкого художнього діапазону, О. Гончар, як він і сам стверджує, сформувався на війні: «Школу життя, яку я пройшов за ці роки, не змогло б замінити ніяке літературне навчання», – писав О. Гончар у «Письменницьких визнаннях» [1; 32].

У важкі повоєнні роки, навчаючись в університеті, молодий автор працює над першим великим твором «Прапороносці», виконуючи, таким чином, окопну обіцянку живим і полеглим друзям воскресити їхні образи в художньому творі.

Справді, слава героїв цієї трилогії, незважаючи на те, що вже були книги про війну інших письменників, зразу ж перейшла кордони України. Адже це були реальні постаті, яких автор показав у двох планах: жорстокому вирі війни, де кожен день забирав тисячі людських життів, і в їхньому прагненні до мирних днів і трубот після війни. Згадаймо монолог Хоми Хаєцького, цього українського хлібороба, якого обставини спонукали взяти в руки зброю. У залі угорського парламенту він звертається до майбутніх можновладців: «Міністри... Гей, ви міністри... Ходіть-но сюди, маю з вами бесідувати. Буду свого допевнятися. Отже, фашистів ми допіру виперли в Дунай. Місця вам вільні. Будь ласка, мерсі, займайте... Але знайте, що

тепер Хома не захоче, щоб ви знов гнули фашистську політику і загинали її на війну» [2: 295].

Створені правдиві людські характери та їхня індивідуалізація на фоні багатонаціонального складу полку, звичайно, засвідчили про художнє мислення й талант автора. Небагатьом письменникам, які художньо освоювали тему війни, вдалося глибоко й правдиво осмислити тему людських взаємовідносин і кохання в жорстоких умовах війни. Усі герої Гончаревої трилогії, пройшовши суворі випробування війни, залишилися морально чистими, чесними у своїх почуттях і людській добропорядності.

Отже, перший великий твір О. Гончара засвідчив про його новаторські пошуки і в композиції, в мовному багатстві та його емоційності, засвідчив про своєрідність індивідуального стилю й романтики, про увагу до внутрішнього стану героя через монологи, а також увагу до пейзажу та природи загалом.

Якщо говорити про інші твори О. Гончара та про його поетику, то треба сказати, що кожна наступна книга має свою художню своєрідність із авторськими оцінками відповідних явищ і подій, про які йдеться в творі та у філософських узагальненнях.

Із пам'яті та спогадів О. Гончара про війну народилися, наприклад, романи «Людина і зброя» та «Циклон», які, як на нашу думку, значною мірою є автобіографічними. Не випадково Богдан Колосовський говорить про те, що «є такий біль, що, мабуть, назавжди в душі запікається, кровоточить – чого не торкнись...». Тож цей «біль», відомий автору роману в жорстокій реальності, і спонукав його до написання названих антивоєнних романів. Герой обох книг Богдан Колосовський, опинившись у пекельних умовах війни, а потім і в умовах природніх катастроф, ніколи не втрачав людської гідності, а завжди був внутрішньо стійким і пам'ятав про своє покликання на землі.

Через роздуми Богдана Колосовського автор розкрив духовні основи людини, яка навіть у найтяжчі години залишалася людиною.

Олесь Гончар був одним із найпринциповіших митців ХХ століття. Завжди самокритичний і прискіпливий до того, що писав, він не визнавав права інших письменників на байдужість і поверховість у творчості, не вибачав нещирості й духовного кар'єризму.

Як носій світлих і сонячних барв в українському мистецтві, культурі нашого народу, він гостро виступав проти духовної порожнечі, демагогії та егоїзму, які руйнували душі, сім'ї та рід. Адже романом «Собор» він застерігав суспільство від негативних

явищ, які вже заповнювали духовний простір іншими нормами. Герої цього роману вже тоді замислювалися над такими проблемами, як:

- Чому в особі сучасної їм людини закладено багато злості, хамства, зверхності, ненависті?
 - Де джерело цих негативних якостей людини?
 - Чому в будинках для престарілих опиняються батьки заможних дітей?
 - Чому в пологових будинках молоді матері залишають народжених дітей?
 - Чому катастрофічно гине природа?
 - Чому людина стала заручником між наукою і ціною, яку вона платить за цю науку?
 - Чому загальнолюдські цінності не мають об'єктивної сили?
- і т.д.

А чи прислухались наступні покоління до цих застережень?

А хіба не сучасні проблеми порушено в романі «Твоя зоря», романі новаторському як за проблемами, так і за художньою формою. Олесь Гончар, передбачаючи й наш карколомний час ще в середині 60-х років, говорив: «Що казати, доба наша справді складна, шалена, людині в сучаснім світі в передчутті можливих катаклізмів справді є небезпека звихнутися в песимізм, впасти у відчай. Але ж тим більше виростає місія літератури, тим значнішою мусить бути роль мистецтва в цих умовах, адже в найтяжчі, в найпохмуріші епохи літератури залишалася за людиною, підтримувала її дух, кидала її промінь надії» [1: 19].

Отже, кожен наступний твір О. Гончара і був тим променем надії, маючи, звичайно, свою художню своєрідність, проблематику та авторську позицію. А тому, як мистецькі явища, в культурному житті України книги О. Гончара завжди знаходили гарячий відгук серед читачів, бо в них завжди відчувалась і турбота автора про те, чим живе людина – земля, вода, повітря, і сама людина. Це твори, у яких автор сягав художніх вершин, бо, за його ж словами, митець має відтворювати дух народу «найповніше, найправдивіше, ясномовними реалістичними барвами» [3: 30]. Філософське осмислення світу, у якому людина є головною постаттю, з роками ставало для О. Гончара головним чинником художнього мислення й нових творчих пошуків.

Відомо, що тодішній творчий метод дозував працю митців, нівелюючи, таким чином, їхні творчі можливості, інтелект, а тому новаторські пошуки О. Гончара в літературі не вкладались у «прокрустове ложе» ідеологічної системи.

Письменник конфліктував із системою, а вона мала мстивий характер. Та О. Гончар витримував усі нападки й до кінця днів залишався на своїх громадянських та естетичних позиціях. Захищав, як міг, молоде покоління письменників-шістдесятників, закликав берегти нашу мову й культуру, припинити національне самоїдство, ворожнечу. Його надзвичайно турбувала вакханалія в суспільному та мистецькому житті кінця ХХ століття. Свій біль за долю нації, її державність, духовні цінності він висловив у книзі «Чим живемо».

Я особисто читаю твори О. Гончара з дитинства. Не пригадаю нині, яким чином потрапив до моїх рук журнал Вітчизна ще в 1946 році. Але вже перші дитячі враження від прочитаних «Альп» заповнили мене на все життя.

Мені випала честь особисто познайомитися з Олесем Терентійовичем. Це було в 70-х роках, коли я працював над дисертацією. Я приходив у Спілку письменників до Галини Федорівни Яремчик за книгами її чоловіка Василя Кучера. Під час нашої розмови з Галиною Федорівною Олександр Терентійович разом із Миколою Бажаном вийшли з кабінету, привітались із Галиною Федорівною і вона представила мене як науковця. Олександр Терентійович подав руку для привітання, схвально відгукнувся про мою увагу до творчості Василя Кучера та побажав успіхів у роботі. До речі, роман В. Кучера «Чорноморці» вийшов одночасно з «Прапорonoсцями» О. Гончара.

Олександр Терентійович неодноразово побував у Житомирі. У 1968 році, коли з'явилися пасквілі на роман «Собор», студенти педінституту під час зустрічі вручили йому великий букет ромашок і, звичайно, потрапили, м'яко кажучи, в немилість до влади. Добре, що знайшлися люди, які стали на захист цих студентів, і вони успішно закінчили педінститут. Один із них – Борис Остапенко – член Національної Спілки письменників. Уже видав три збірки поезій. Дві збірки віршів та поем видав і другий – Леонід Миколаєнко.

Теплою була зустріч О. Гончара в інституті й у 1985 році під час днів науки. На цю зустріч Олександр Терентійович завітав із Валентиною Данилівною.

Слово О. Гончара й сьогодні з нами. Його твори, як і в попередні десятиріччя, несуть людям зоряні світлі надії, підтримують тепло людських сердець, чистоту взаємовідносин, добропорядність, допомагають берегти собори наших душ та усвідомлювати себе українцями.

Тому безпідставними є спроби деяких сучасних псевдонауковців принизити особу письменника. Його голос, як і голос Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, дуже потрібний нашому розбурханому суспільству.

Закликаючи українців осмислювати уроки нашої історії, О. Гончар писав: «Не даймо себе пересварити, взяти обманом, спокусити ефемерностями; не даймо розгулятись груповим пристрастям, непомірно розбурханим егоїстичним амбітностям – адже не цього від нас жде наша перестраждання Україна! З каміння, розбрату не збудувати світлицю. Тільки з єдності, з національної згуртованості, з нашої солідарності може прорости і набратись сили наше таке нелегке таке складне й суперечливе українське відродження.

Тож порадуймо Україну нашою збратанною працею, друзі! Порадуймо вірною, нелукавою єдністю, що сьогодні для нас має стати понад усе» [4: 19].

Отже, час не владний над творчістю О. Гончара. Вона й сьогодні залишається взірцем високої художньої якості, вимогливості до слова, що закликала українців до збереження духовних цінностей і національної єдності.

Література

1. Гончар О. Письменницькі визнання // Вопросы литературы. – 1964. – № 6. – С. 19-32.
2. Гончар О. Твори у 5-ти т. – К.: Рад. письменник, 1966. – Т. 1. – С. 295.
3. Гончар О. Письменницькі роздуми. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1980. – С. 30.
4. Гончар О. Чим живемо. На шляхах до українського відродження. – К.: Рад. письменник, 1991. – С. 358.